
Natya Shastra Chapter 13

నాట్యశాస్త్రమ్ అధ్యాయః ౧౩

Document Information

Text title : naaTyashastra adhyaaya 13 karayuktidharmiivyanjaka

File name : natya13.itx

Category : nATyashAstra, major_works, bharata

Location : doc_z_misc_major_works

Author : Sage Bharata

Transliterated by : Sowmya Krishnapur krsowmya at yahoo.com

Proofread by : Sowmya Krishnapur krsowmya at yahoo.com

Latest update : June 17, 2005

Send corrections to : sanskrit at cheerful dot c om

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

March 24, 2024

sanskritdocuments.org

నాట్యశాస్త్రమ్ అధ్యాయః ౧౩

॥ శ్రీరస్తు ॥

భరతమునిప్రణీతం నాట్యశాస్త్రమ్

అథ త్రయోదశోఽధ్యాయః

యే తు పూర్వం మయా ప్రోక్తాస్త్రయో వై నాట్యమణ్ణపాః ।

తేషాం విభాగం విజ్ఞాయ తతః కణ్వం ప్రయోజయేత్ ॥ ౧॥

యే నేపథ్యగృహద్వారే మయా పూర్వం ప్రకీర్తితే ।

తయోర్బాణ్ణస్య విన్యాసో మధ్యే కార్యః ప్రయోక్తుభిః ॥ ౨॥

కణ్వవిభాగో నిర్దేశ్యో రజ్గపీఠపరిక్రమాత్ ।

పరిక్రమేణ రజ్గస్య కణ్వో హ్యన్యా విధీయతే ॥ ౩॥

కణ్వవిభాగే జ్ఞేయాని గృహాణి నగరాణి చ ।

ఉద్యానారామసరితస్త్వాశ్రమా అటవీ తథా ॥ ౪॥

పుథివీ సాగరాశ్చైవ త్రైలోక్యం సచరాచరమ్ ।

వర్షాణి సప్తదీపాశ్చ పర్వతా వివిధాస్తథా ॥ ౫॥

అలోకశ్చైవ లోకశ్చ రసాతలమథాపి చ ।

దైత్యనాగాలయాశ్చైవ గృహాణి భవనాని చ ॥ ౬॥

నగరే వా వనే వాపి వర్షే వా పర్వతేఽపి వా ।

యత్ర వార్తా ప్రవర్తేత తత్ర కణ్వం ప్రవర్తయేత్ ॥ ౭॥

బాహ్యం వా మధ్యమం వాపి తథైవాభ్యంతరం పునః ।

దూరం వా సన్నికృష్టం వా దేశం తు పరికల్పయేత్ ॥ ౮॥

పూర్వప్రవిష్టా యే రజ్గం జ్ఞేయాస్తేఽభ్యంతరా బుధైః ।

పశ్చాత్ప్రవిష్టా విజ్ఞేయాః కణ్వవిభాగే తు బాహ్యతః ॥ ౯॥

తేషాం తు దర్శనేచ్ఛుర్యః ప్రవిశేద్రజ్గమణ్ణపమ్ ।

దక్షిణాభిముఖః సోఽథ కుర్యాదాత్మనివేదనమ్ ॥ ౧౦॥

యతో ముఖం భవేద్భాణ్ణం ద్వారం నేపథ్యకస్య చ ।
 సా మస్తవ్యా తు దిక్ పూర్వా నాట్యయోగే న నిత్యశః ॥ ౧౧॥
 నిష్కామేద్యశ్చ తస్మాద్వై స తేనైవ తథా ప్రజేత్ ।
 యతస్తస్య కృతం తేన పురుషేణ నివేదనమ్ ॥ ౧౨॥
 నిష్కాన్తోఽర్థవశాచ్ఛాపి ప్రవిశేద్యది తద్గృహమ్ ।
 యతః ప్రాప్తః స పురుషస్తేన మార్గేణ నిష్కామేత్ ॥ ౧౩॥
 అథవార్థవశాచ్ఛాపి తేనైవ సహ గచ్ఛతి ।
 తద్వై ప్రవిశేత్ గేహమేకాకీ సహితోఽపి వా ॥ ౧౪॥
 తయోశ్చాపి ప్రవిశతోః కణ్వమన్యాం వినిర్దిశేత్ ।
 పరిక్రమేణ రజస్య త్వన్యా కణ్వ విధీయతే ॥ ౧౫॥
 సమైశ్చ సహితో గచ్ఛేన్నీచైశ్చ పరివాహితః ।
 అథ ప్రేక్షణీకాశ్చాపి విజ్ఞేయా హ్యగ్రతో గతౌ ॥ ౧౬॥
 సైవ భూమిస్తు బహుభిర్వికృష్టా స్యాత్పరిక్రమైః ।
 మధ్యా వా సన్నికృష్టా వా తేషామేవం వికల్పయేత్ ॥ ౧౭॥
 నగరే వా వనే వాపి సాగరే పర్వతేఽపి వా ।
 దివ్యానాం గమనం కార్యం దీప్యే వర్షేషు వా పునః ॥ ౧౮॥
 ఆకాశేన విమానేన మాయయాప్యథ వా పునః ।
 వివిధాభిః క్రియాభిర్వా నానార్థాభిః ప్రయోగతః ॥ ౧౯॥
 నాటకే చ్ఛన్నవేషాణాం దివ్యానాం భూమిసంఘారః ।
 మానుషే కారణాదేషాం యథా భవతి దర్శనమ్ ॥ ౨౦॥
 భారతే త్వథ హైమే వా హరివర్ష ఇలావృతే ।
 రమ్యే కింపురుషే వాపి కురుషూత్తరకేషు వా ॥ ౨౧॥
 దివ్యానాం ఛందగమనం సర్వవర్షేషు కీర్తితమ్ ।
 భారతే మానుషాణాం గమనం సంవిధీయతే ॥ ౨౨॥
 గచ్ఛేద్యది వికృష్టస్తు దేశకాలవశాన్నరః ।
 అఙ్కచ్ఛేదే తమన్యస్మిన్ నిర్దిశేద్ధి ప్రవేశకే ॥ ౨౩॥
 అహ్నః ప్రమాణం గత్వా తు కార్యలాభం వినిర్దిశేద్ ।
 తథాలాభే తు కార్యస్య అఙ్కచ్ఛేదో విధీయతే ॥ ౨౪॥

క్షణో ముహూర్తో యానో వా దివసో వాపి నాటకే ।
 ఏకాఙ్కే స విధాతవ్యో బీజస్యార్థవశానుగః ॥ ౨౫ ॥
 అఙ్కచ్ఛేదే తు నిర్వృత్తం మాసం వా వర్షమేవ వా ।
 నోర్ధ్వం వర్షాత్ప్రకర్తవ్యం కార్యమఙ్కసమాశ్రయమ్ ॥ ౨౬ ॥
 ఏవం తు భారతే వర్షే కణ్య కార్యా ప్రయోగతః ।
 మానుషాణాం గతిర్యా తు దివ్యానాస్తు నిబోధత ॥ ౨౭ ॥
 హిమవత్పుష్టసంస్థే తు కైలాసే పర్వతోత్తమే ।
 యజ్ఞాశ్చ గుహ్యకాశ్చైవ ధనదానుచరాశ్చ యే ॥ ౨౮ ॥
 రక్షఃపిశాచభూతాశ్చ సర్వే హైమవతాః స్మృతాః ।
 హేమకూటే చ గన్ధర్వా విజ్ఞేయాః సాస్పరోగణాః ॥ ౨౯ ॥
 సర్వే నాగాశ్చ నిషధే శేషవాసుకీతకకాః ।
 మహామేరౌ త్రయస్త్రింశద్ జ్ఞేయా దేవగణా బుధైః ॥ ౩౦ ॥
 నీలే తు వైడూర్యమయే సిద్ధా బ్రహ్మార్షయస్తథా ।
 దైత్యానాం దానవానాఙ్చ శ్వేతపర్వత ఇష్యతే ॥ ౩౧ ॥
 పితరశ్చాపి విజ్ఞేయా శ్శుక్లవన్తం సమాశ్రితాః ।
 ఇత్యేతే పర్వతాః శ్రేష్ఠా దివ్యావాసాః ప్రకీర్తితాః ॥ ౩౨ ॥
 తేషాం కణ్యవిభాగశ్చ జమ్బూద్వీపే భవేదయమ్ ।
 తేషాం న చేష్ఠితం కార్యం సైః సైః కర్మపరాక్రమైః ॥ ౩౩ ॥
 పరిచ్ఛచ్ఛేదవిశేషస్తు తేషాం మానుషలోకవత్ ।
 సర్వే భావాశ్చ దివ్యానాం కార్యా మానుషసంశ్రయాః ॥ ౩౪ ॥
 తేషాన్స్వనిమిషత్వం యత్తన్న కార్యం ప్రయోక్తుభిః ।
 ఇహ భావా రసాశ్చైవ దృష్టావేవ ప్రతిష్ఠితాః ॥ ౩౫ ॥
 దృష్ట్యా హి సూచితో భావః పునరజ్ఞైర్విభావ్యతే ।
 ఏవం కణ్యవిభాగస్తు మయా ప్రోక్తో ద్విజోత్తమాః ॥ ౩౬ ॥
 పునశ్చైవ ప్రవక్ష్యామి ప్రవృత్తినాస్తు లక్షణమ్ ।
 చతుర్విధా ప్రవృత్తిశ్చ ప్రోక్తా నాట్యప్రయోగతః ।
 ఆవస్తి దాక్షిణాత్యా చ సాఙ్ఖాలీ చోద్రమాగధీ ॥ ౩౭ ॥

అత్రాహ ప్రవృత్తిరితి కస్మాత్ ? ఉచ్యతే పృథివ్యాం
 నానాదేశవేషభాషాచారవార్తాః ప్రఖ్యాపయతీతి వృత్తిః ।
 ప్రవృత్తిశ్చ నివేదనే । అత్రాహ - యథా పృథివ్యాం బహవో
 దేశాః సన్ని , కథమాసాం చతుర్విధత్వమ్ ఉపపన్నం,
 సమానలక్షణశ్చాసాం ప్రయోగ ఉచ్యతే , సత్యమేతత్ ।
 సమానలక్షణ ఆసాం ప్రయోగః । కిన్తు
 నానాదేశవేషభాషాచారో లోక ఇతి కృత్వా లోకానుమతేన
 వృత్తినంశ్చితస్య నాట్యస్య వృత్తీనాం మయా
 చతుర్విధత్వమభిహితం భారతీ సాత్త్వతీ కైశిక్యారభటీ
 చేతి । వృత్తినంశ్చితైశ్చ ప్రయోగైరభిహితా దేశాః । యతః
 ప్రవృత్తిచతుష్టయమభినిర్వృత్తం ప్రయోగశ్చోత్పాదితః । తత్ర
 దాక్షిణాత్యాస్తావత్ బహునృత్తగీతవాద్యా కైశిక్వీప్రాయాః
 చతురమధురలలితాణ్ణాభినయాశ్చ । తద్యథా -
 మహేష్టో మలయః సహ్యో మేకలః పాలమజ్జరః ।
 ఏతేషు యే శ్రితా దేశాః స జ్ఞేయో దక్షిణాపథః ॥ ౩౮ ॥
 కోసలాగ్లోశలాశ్చైవ కలిజ్ఞా యవనా ఖసాః ।
 ద్రవిడాస్థమహారాష్ట్రా వైష్ణా వై వానవాసజాః ॥ ౩౯ ॥
 దక్షిణస్య సముద్రస్య తథా విన్ధ్యస్య చాన్తరే ।
 యే దేశాస్తేషు యుజ్జోత దాక్షిణాత్యాం తు నిత్యశః ॥ ౪౦ ॥
 ఆవన్తికా వైదిశికాః సౌరాష్ట్రా మాలవాస్తథా ।
 సైన్ధవాస్త్వథ సౌవీరా ఆవర్తాః సార్బుదేయకాః ॥ ౪౧ ॥
 దాశార్ణాస్త్రపురాశ్చైవ తథా వై మార్తీకావతాః ।
 కుర్వన్త్యావన్తికీమేతే ప్రవృత్తిం నిత్యమేవ తు ॥ ౪౨ ॥
 సాత్త్వతీం కైశికిం వైవ వృత్తిమేషాం సమాశ్రితా ।
 భవేత్ ప్ర్యోగో నాట్యేఽత్ర స తు కార్యః ప్రయోక్తుభిః ॥ ౪౩ ॥
 అజ్ఞా వజ్ఞాః కలిజ్ఞాశ్చ వత్సాశ్చైవోద్ధమాగధాః ।
 పౌణ్డ్యా నేపాలకాశ్చైవ అన్తర్గిరిబహిర్గిరాః ॥ ౪౪ ॥
 తథా ప్లవజ్గమా జ్ఞేయా మలదా మల్లవర్తకాః ।

బ్రహ్మాత్తరప్రభృతయో భార్గవా మార్గవాస్తథా ॥ ౪౫॥
 ప్రాజ్ఞోతిపాః పులిన్దాశ్చ వైదేహోస్తామ్రలిప్తకాః ।
 ప్రాజ్ఞాః ప్రావృతయశ్చైవ యుజ్జ్వన్తిహోద్రమాగధీమ్ ॥ ౪౬॥
 ఆన్యేఽపి దేశాః ప్రాచ్యాం యే పురాణే సమ్ప్రకీర్తితాః ।
 తేషు ప్రయుజ్యతే హ్యేషా ప్రవృత్తిశోద్ధ్రమాగధీ ॥ ౪౭॥
 పాఞ్చాలా సౌరసేనాశ్చ కాశ్మీరా హస్తినాపురాః ।
 బాహ్లికా శల్యకాశ్చైవ మద్రకౌశీనరాస్తథా ॥ ౪౮॥
 హిమవత్సంశ్రితా యే తు గంగాయాశోత్తరాం దిశమ్ ।
 యే శ్రితా వై జనపదాస్తేషు పాఞ్చాలమధ్యమాః ॥ ౪౯॥
 పాఞ్చాలమధ్యమాయాం తు సాత్త్వత్యారభటీ స్మృతా ।
 ప్రయోగస్త్వల్పగీతార్థ ఆవిధగతివిక్రమః ॥ ౫౦॥
 ద్విధా క్రియా భవత్యాసాం రజపీఠపరిక్రమే ।
 ప్రదక్షిణప్రదేశా చ తథా చాప్యప్రదక్షిణా ॥ ౫౧॥
 ఆవస్తి దాక్షిణాత్యా చ ప్రదక్షిణపరిక్రమే ।
 అపసవ్యప్రదేశాస్తు పాఞ్చాలీ చోద్రమాగధీ ॥ ౫౨॥
 ఆవస్త్వాం దాక్షిణాత్యాయాం పార్శ్వద్వారమథోత్తరమ్ ।
 పాఞ్చాల్యామోద్రమాగధ్యాం యోజ్యం ద్వారం తు దక్షిణమ్ ॥ ౫౩॥
 ఏకీభూతాః పునశ్చైతాః ప్రయోక్తవ్యాః ప్రయోక్తుభిః ।
 పార్షదం దేశకాలా వాప్యర్థయుక్తిమవేక్ష్య చ ॥ ౫౪॥
 యేషు దేశేషు యా కార్యా ప్రవృత్తిః పరికీర్తితా ।
 తద్వృత్తికాని రూపాణి తేషు తజ్ఞః ప్రయోజయేత్ ॥ ౫౫॥
 ఏకీభూతాః పునస్త్వైతా నాటకాదౌ భవన్తి హి ।
 అవేక్ష్య వృత్తిబాహుల్యం తత్తత్కర్మ సమాచరేత్ ॥ ౫౬॥
 సార్థే బాహుల్యమేకస్య శేషాణామథ బుద్ధిమాన్ ।
 యేషామన్యస్య బాహుల్యం ప్రవృత్తిం పూరయేత్తదా ॥ ౫౭॥
 ప్రయోగో ద్వివిధశ్చైవ విజ్ఞేయో నాటకాశ్రయః ।
 సుకుమారస్తథావిధో నాట్యయుక్తినమాశ్రయః ॥ ౫౮॥

యత్త్వావిద్ధాఙ్గహారస్తు చేద్ద్యభేద్యాహవాత్మకమ్ ।
 మాయేన్ద్రజాలబహులం పుస్తనేపథ్యసంయుతమ్ ॥ ౫౯ ॥
 పురుషైర్బహుభిర్ముక్తమల్పస్త్రికం తథైవ చ ।
 సాత్త్వత్వారభటీయుక్తం నాట్యమావిద్ధసంజ్ఞితమ్ ॥ ౬౦ ॥
 డిమః సమవకారశ్చ వ్యాయోగేహామృగౌ తథా ।
 ఏతాన్యావిద్ధసంజ్ఞాని విజ్ఞేయాని ప్రయోక్తృభిః ॥ ౬౧ ॥
 ఏషాం ప్రయోగః కర్తవ్యో దైత్యదానవరాక్షసైః ।
 ఉద్ధతా యే చ పురుషాః శౌర్యవీర్యబలాన్వితాః ॥ ౬౨ ॥
 నాటకం సప్రకరణం భాణో వీధ్యఙ్కనాటికే ।
 సుకుమారప్రయోగాణి మానుషేషాశ్రితాస్తు యే ॥ ౬౩ ॥
 అథ బాహ్యప్రయోగేషు ప్రేక్షాగృహవివర్జితే ।
 విదిక్ష్యపి భవేద్ద్రఙ్గః కదాచిద్ భర్తురాఙ్జయా ॥ ౬౪ ॥
 పృష్ఠ కుతపం నాట్యే యుక్తా యతో ముఖం భరతాః ।
 సా పూర్వా మన్తవ్యా ప్రయోగకాలే తు నాట్యజ్ఞైః ॥ ౬౫ ॥
 ద్వారాణి షట్ చైవ భవన్తి చాస్య
 రఙ్గస్య దిగ్భాగవినిశ్చితాని ।
 నాట్యప్రయోగేణ ఖలు ప్రవేశే
 ప్రాచ్యాం ప్రతీచ్యాం చ దిశి ప్రవేశః ॥ ౬౬ ॥
 విధానముత్కృమ్య యథా చ రఙ్గే
 వినా ప్రమాణాద్విదిశః ప్రయోగే ।
 ద్వారస్తు యస్మాత్సమృదఙ్గభాణ్డం
 ప్రాచీం దిశం తాం మనసాఽధ్యవస్యేత్ ॥ ౬౭ ॥
 వయోఽనురూపః ప్రథమస్తు వేశో వేశోఽనురూపశ్చ గతిప్రచారః ।
 గతిప్రచారానుగతశ్చ పాఠ్యం
 పాఠ్యానురూపాభినయశ్చ కార్యః ॥ ౬౮ ॥
 ధర్మీ యా ద్వివిధా ప్రోక్తా మయా పూర్వం ద్విజోత్తమాః ।
 తౌకీకీ నాట్యధర్మీ చ తయోర్వక్ష్యామి లక్షణమ్ ॥ ౬౯ ॥
 స్వభావభావోపగతం శుద్ధం త్వవికృతం తథా ।

లోకవార్తాక్రియోపేతమజ్గలీలావివర్జితమ్ ॥ ౭౦॥

స్వభావాభినయోపేతం నానాస్త్రీపురుషాశ్రయమ్ ।
యదీదృశం భవేన్నాట్యం లోకధర్మీ తు సా స్మృతా ॥ ౭౧॥

అతివాక్యక్రియోపేతమతిసత్త్వాతిభావకమ్ ।
లీలాజ్ఞాహారాభినయం నాట్యలక్షణలక్షితమ్ ॥ ౭౨॥

స్వరాలజ్ఞారసంయుక్తమస్వస్థపురుషాశ్రయమ్ ।
యదీదృశం భవేన్నాట్యం నాట్యధర్మీ తు సా స్మృతా ॥ ౭౩॥

లోకప్రసిద్ధం ద్రవ్యస్తు యదా నాట్యే ప్రయుజ్యతే ।
మూర్తిమత్ సాభిలాషజ్ఞు నాట్యధర్మీ తు సా స్మృతా ॥ ౭౪॥

ఆసన్నోక్తస్తు యద్వాక్యం న శృణ్వంతి పరస్పరమ్ ।
అనుక్తం శ్రూయతే వాక్యం నాట్యధర్మీ తు సా స్మృతా ॥ ౭౫॥

శైలయానవిమానాని చర్మవర్మాయుధధ్వజాః ।
మూర్తిమంతః ప్రయుజ్యన్తే నాట్యధర్మీ తు సా స్మృతా ॥ ౭౬॥

య ఏకాం భూమికాం కృత్వా కుర్వీతైకాన్తరేఽపరామ్ ।
కౌశల్యాదేకకత్వాద్వా నాట్యధర్మీ తు సా స్మృతా ॥ ౭౭॥

యా గమ్యా ప్రమదా భూత్వా గమ్యా భూమిషు యుజ్యతే ।
గమ్యా భూమిష్యగమ్యా చ నాట్యధర్మీ తు సా స్మృతా ॥ ౭౮॥

లలితైరజ్గవిన్యాసైస్తథోత్కృష్టపదక్రమైః ।
నృత్యతే గమ్యతే యచ్చ నాట్యధర్మీ తు సా స్మృతా ॥ ౭౯॥

యోఽయం స్వభావో లోకస్య సుఖదుఃఖక్రియాత్మకః ।
సోఽజ్ఞాభినయసంయుక్తో నాట్యధర్మీ తు సా స్మృతా ॥ ౮౦॥

యశ్చేతిహాసవేదార్థో బ్రహ్మణా సముదాహృతః ।
దివ్యమానుషరత్యర్థం నాట్యధర్మీ తు సా స్మృతా ॥ ౮౧॥

యశ్చ కణ్వవిభాగోఽయం నానావిధిసమాశ్రితః ।
రజ్గపీఠగతః ప్రోక్తో నాట్యధర్మీ తు సా భవేత్ ॥ ౮౨॥

నాట్యధర్మీప్రవృత్తం హి సదా నాట్యం ప్రయోజయేత్ ।
న హ్యజ్ఞాభినయాత్కించ్యదృతే రాగ ప్రవర్తతే ॥ ౮౩॥

సర్వస్య సహజో భావః సర్వో హ్యభినయోఽర్థతః ।

అఙ్గాలఙ్కారచేష్టాభిర్యాట్యధర్మీ ప్రకీర్తితా ॥ ౮౪॥

ఏవం కఙ్కావిభాగస్తు ధర్మీ యుక్తయ ఏవ చ ।

విజ్ఞేయా నాట్యతత్త్వజ్ఞైః ప్రయోక్తవ్యాశ్చ తత్త్వతః ॥ ౮౫॥

ఉక్తో మయేహాభినయో యథావత్ శాఖాకృతో యశ్చ కృతోఽఙ్గహారైః ।

పునశ్చ వాక్యాభినయం యథావదప్యక్ష్యే స్వరవ్యంజనవర్ణయుక్తమ్ ॥ ౮౬॥

ఇతి భరతీయే నాట్యశాస్త్రే కరయుక్తిధర్మీవ్యంజనో నామ

త్రయోదశోఽధ్యాయః ।

Encoded by Sowmya Krishnapur krsowmya@yahoo at com

——
Natya Shastra Chapter 13

pdf was typeset on March 24, 2024

——
Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

